

Gudrun Jensen og Viggo Sørensen:

Mellem Randers og Mariager fjarde

Herude i nordøst, klemte inde mellem Himmerland og Djursland, ligger halvparten af det gamle Ommersyssel. Den halvpart, der skiller sig klarst ud fra naboegnene i dialektal henseende, og også den halvpart, hvor dialekten har holdt sig længst op imod vor tid.

N.P. Bjerregaard har på egnens dialekt skildret livet, som det i århundredets start udspillede sig i landsby- og gårdmiljøet. “Sæd og skik i Ommersyssel” (1919) og “Årets arbejde i Ommersyssel” (1959) er sagligt set fremragende værker; men lydskriften skæmmes af i hvert fald én alvorlig misforståelse, som gennem tiden må have givet læserne et noget skævt billede af dialekten.¹

Dette forhold vil vi gerne råde bod på med nedenstående tekstprøve, lydskrevet af Jysk Ordbogs mangeårige meddeler for Øster Tørslev sogn, lærer Gudrun Jensen. På modstående side af dialektteksten har vi placeret hendes egen oversættelse af denne til rigsmål.

Artiklen rundes af med en kort karakteristik af dialekten i det østlige Ommersyssel. Hovedvægten er lagt på træk, der er mere eller mindre særegne for egnen, og som udmærker dialekten over for de øvrige jyske dialekter, som vi har sat os for efterhånden at præsentere i Ord & Sag.²

Fastə'law'n po 'lan'ət i 'trādərn.

(Af Gudrun Jensen)

1   *Da 'a fastə'law'n₁søndə i 'o:r wə 'hjæm: i 'Törəŋ, 'åp-*
 2   *l₁löwəð a, at 'dreŋən i'no 'go:r fra 'hjæm' te 'hjæm' å*
 3   *'søŋər ðən 'gaməl fastə'law'n₁saŋ'.*
 4   *'De ført 'mæ sə, at a fæk 'l₁øst 'te: ə fə'tæl åm fastə-*
 5   *'law'n, da 'a wə 'bå:n. A 'veð' 'it, hwa al'men'lə 'skekən*
 6   *'ær, hæj 'war, mæn mo'ski'ə ka ðə 'hi'ər gi 'an₁leð'nəŋ*
 7   *'te, at 'ajər læ 'hø:r 'fra sə.*
 8   *Di 'si:st 'u:qər 'enən faste'law'n 'ste:q 'spæneŋən:*
 9   *'Hwæm' sku 'de 'o:r wə 'koŋ, 'pren's, kāmən'dø:r? De wə*
 10   *'ål₁ti'ər 'dreŋə 'fra ðən 'elst 'o:r₁gån', dæ 'haj di 'höw'*
 11   *'titlär. Dæ sku 'åsə 'vælcəs 'tow' 'fa'nə₁bærərə å 'tow'*
 12   *'tjæ:nərə. 'Restən o 'dreŋeŋ wə 'me:ni.*
 13   *'Koŋən haj 'mörk 'bowsər 'po:, å dæ wə søjð 'gul₁bo:n*
 14   *'po: 'ni'ə o 'si:sæ'mæn. 'ðw'ər 'jakən 'bo:r han fastə-*
 15   *'law'ns₁töw'əð, dæ bə'stoð' 'o əð 'rø: 'talli₁stek å əð*
 16   *'hwið' 'skrå₁bo:n 'öw'ə 'hwæ 'skolär. Fra 'skolärn hen ðär*
 17   *'rø: 'selkə₁bo:n. Di 'hwi:ð 'skrå₁bo:n wə 'pøntəð mæ 'blan₁k-*
 18   *pust 'møntär, medal 'joŋ'ər, 'kiəðär, å 'hwa ð'an 'hæjs*
 19   *'haj o 'glem'ər, å 'så wa i 'kantəð mæ 'gul₁bo:n.*
 20   *'Pren'sæns 'håw't₁stek wə 'blo:, 'selkə₁bo:nən fra 'sko-*
 21   *lärən wə 'blo:, 'stri:värən po 'bowsərən å 'kant₁bo:n wə*
 22   *'söl₁bo:n.*
 23   *Kāmən'dø:rən haj 'suət 'bowsər mæ 'tow' 'hwi:ð 'stri:vär*
 24   *'ni'ə o 'uð'ə₁sæ'mæn.*
 25   *'Restən o 'fläkən haj 'rø: 'tali₁stək å 'pøntəð 'skrå-*
 26   *bo:n 'öw'ə ðən 'jæn' 'skolär.*
 27   *'Ål' haj 'blo: 'skrå₁lu'ər mæ 'hwi:ð 'stri:vär.*
 28   *'Ti:lə 'søndə 'muən 'startəð 'tu:rən. De wə ən 'dröw'*
 29   *å 'tit 'kol' 'om₁gån'.*
 30   *Di 'tow' 'tjæ:nərə 'lø:v te 'hwæ 'hu:s å 'spuər 'fålk,*
 31   *åm fastə'law'ns₁dreŋən māt 'kām å 'søŋ. De wə 'ves 'møj'*
 32   *'sjælən, dæ blöw så 'näj'. Di 'flest 'stæjər 'stoð' 'dreŋen*
 33   *'uðən₁få å 'saŋ', mæn 'nowən bø ðəm 'en', så di ku 'fo: ən*
 34   *mufəl 'war'm. Ætə di 'tow' 'fø:st 'værs o 'saŋ'ən fæk 'dreŋ-*
 35   *en 'pæŋ. Tit wa ðär 'åsə stælt 'ka:q å 'saftə₁wan' 'fræm'*
 36   *'te ð'am.*

Fastelavn på landet i trediverne.

(Oversættelse ved Gudrun Jensen; med understregning markeres ord og udtryk, hvis udtale eller betydning synes påvirket af rigsmålet; jf. også den afsluttende fastelavnssang på rigsdansk.)

Da jeg fastelavnssøndag i år var hjemme i Tørring, oplevede jeg, at drengene endnu går fra hjem til hjem og synger den gamle fastelavnssang.

Det førte med sig, at jeg fik lyst til at fortælle om fastelavn, da jeg var barn. Jeg ved ikke, hvor almindelig skikken er – eller var, men måske kan det her give anledning til, at andre lader høre fra sig.

De sidste uger inden fastelavn steg spændingen: Hvem skulle det år være konge, prins, kommandør? Det var altid drenge fra den ældste årgang, der havde de høje titler. Der skulle også vælges to fanebærere og to tjenere. Resten af drengene var menige.

Kongen havde mørke bukser på, og der var syet guldbånd på ned ad sidesømmene. Over jakken bar han fastelavnstøjet, der bestod af et rødt taljestykke og et hvidt skråbånd over hver skulder. Fra skulderen hang der røde silkebånd. De hvide skråbånd var pyntet med blankpudsede mønter, medaljoner, kæder, og hvad man ellers havde af “glimmer”, og så var de kantet med guldbånd.

Prinsens hoftestykke var blå, silkebåndene fra skulderen var blå, striberne på bukserne og kantebånd var sølvbånd.

Kommandøren havde sorte bukser med to hvide striber ned ad ydersømmene.

Resten af flokken havde rødt taljestykke og pyntet skråbånd over den ene skulder.

Alle havde blå skråhuer med hvide striber.

Tidlig søndag morgen startede turen. Det var en drøj og ofte kold omgang.

De to tjenere løb til hvert hus og spurgte folk, om fastelavnsdrene måtte komme og synge. Det var vist meget sjældent, der blev sagt nej. De fleste steder stod drengene udenfor og sang, men nogle bød dem ind, så de kunne få en mundfuld varme. Efter de to første vers af fastelavnssangen fik drengene penge. Tit var der også stillet kage og saftvand frem til dem.

37 De wə ən flåk 'træt sol'da:tər, də 'sist po 'daw'ən
 38 ven 'hjam' te 'lans|böj'ən. 'Så gik di 'öw'ə te 'kø|man'ən,
 39 dæ 'hjal'p däm 'mæ: å tæl 'pæŋən 'åp å fə'diəl dem 'li:qəla
 40 i'mel' 'dreŋən. Æn 'di'əl o 'pæŋən blöw 'om|sat 'mæ ð'ə
 41 'sa'm te 'slek. 'De wə 'it 'hwæð'əs,kåst fə 'bön' 'dæn'gån'.
 42 Så 'wa ð'ər moski 'ti' 'te: əð pa timərs 'hwi'l, 'enən
 43 fastə'law'ns|bal't bə'gønt i 'sa:lən. Dæ blöw 'dån'st ət
 44 pa 'ti:mər, å 'no wə 'åsa 'manə fə'el'ər mət 'åp fə å 'si:
 45 'po djər 'bön'. 'No wa ðər 'spænəŋ i'jæn: 'Hwæm' blöw 'drå-
 46 nən, pren'sæsə å så 'viðərə.
 47 'Koŋən 'haj' əð 'rø: 'selkə|bo:n, 'pren'sən əð 'blo:.
 48 De wə 'no 'tjæ'nərn's 'åp,gaw: å |by: di 'tow' 'piqər 'åp,
 49 sām 'koŋən å 'pren'sən haj 'u:|sit sə, å ben 'selkə|bo:nt
 50 'åm djə 'hån,lej. 'Tjæ'nərn 'dånst ən 'om|gån' mæ 'piqərn
 51 å 'awlə|vi'ərð däm 'så te 'koŋ' å 'pren's, dæ dånst 'u:ð
 52 'mæ ð'am.
 53 'Ætə 'dæn' 'dån's wa ðən 'stöst 'spænəŋ 'u:|lø:st, mæn
 54 dæ 'manəlt i'no, at di 'ajə 'dreŋə sku |by: 'dje 'da:mər
 55 'åp. 'Nå:r 'de wə 'skeð', mar|siərð 'hiəla 'flåkən 'u:d
 56 'i ð'ən 'betə 'sa:l, 'huə dæ wə dækəð 'åp mæ 'ka:q å 'so:ða-
 57 'wan'. 'Dæn 'awtən war əð 'dreŋən, dæ bə'tal'.
 58 'Skualən i 'Törəŋ hæ wot 'ni'ə|lå: i 'manə 'o:r, 'sa:lən
 59 æ blöwən te 'mø:bälfa|brek, å 'kø|man'ən 'æ ð'ər 'hæj' it
 60 'miər, mæn dæ 'ær alså i'no əð 'læw'n 'o ð'ən 'gaməl fastə-
 61 'law'ns|skek.

Fastelavnssang.

Vi fastelavn velkommen byder,
 derfor vi nu så pynted' er,
 den hele ungdom sig nu fryder,
 og glæden flammer i enhver.

Vor simple sang i dag modtag
 med glæde og med velbehag.

Vi sjunger højt for kongens ære
 og for den tapre landsoldat,
 thi han geværet haver båret

og ærligt stridt for Danmarks sag.
 Hurra, hurra vort fødeland,
 hvor kongen lever og holder stand.

Vi takker Dem for Deres gave,
 som De med glæde gav til os.
 Gid Herren altid er til stede
 og til stedse styrer Deres gods.
 Gid velstand, fryd og flor
 må blomstre for Dem år for år.

Det var en flok trætte soldater, der sidst på eftermiddagen vendte hjem til landsbyen. Så gik de over til købmanden, der hjalp dem med at tælle pengene op og fordele dem ligeligt mellem drengene. En del af pengene blev omsat med det samme til slik. Det var ikke hverdagskost for børn dengang.

Så var der måske tid til et par timers hvile, inden fastelavnsmiddagen begyndte i salen (i forsamlingshuset). Der blev danset et par timer, og nu var også mange forældre mødt op for at se på deres børn. Nu var der igen spænding: Hvem blev dronning, prinsesse osv.?

Kongen havde et rødt silkebånd, prinsen et blåt. Det var nu tjenernes opgave at byde de to piger op, som kongen og prinsen havde udset sig, og binde silkebåndet om deres håndled. Tjenerne dansede en omgang med pigerne og overgav dem så til konge og prins, der dansede ud med dem.

Efter den dans var den største spænding udløst, men der manglede endnu, at de øvrige drenge skulle byde deres damer op. Når det var sket, marcherede hele flokken ud i den lille sal, hvor der var dækket op med kage og sodavand. Den aften var det drengene, der betalte.

Skolen i Tørring har været nedlagt i mange år, salen er blevet til møbelfabrik, og købmanden er der heller ikke mere, men der er altså endnu et levn af den gamle fastelavnsskik.

Den, som i aften vil se på vor dans og spil,
velkommen er.

Hurra, vi må af sted, følg med vort fanefjed.

Hurra, af sted, af sted, hurra, farvel.

Kommandøren: Længe leve landets konge!

Længe leve hele familien!

Og så det lange!

Drengenes fastelavnsoptog er i øvrigt en tradition, der hører hjemme alene i det østjyske område mellem Mariager og Horsens fjorde. Det oplyser Arne Gammelgaard i artiklen “Med liden forandring” (i tidsskriftet Folk og Kultur, årgang 1985, s. 39-57). Her gives en sammenfattende fremstilling af skikken og dens variationer, som også dækker forholdene på Gudrun Jensens hjemegn; dog synes Arne Gammelgaard ikke at kende den fastelavnssang, Gudrun Jensen har aftrykt til slut.

Fastelavnssoldater fra Albæk sogn (ved Randers fjord).
Fotografiet er taget ca. 1920.

Kort karakteristik af dialekten i det østlige Ommersyssel.

(Af Viggo Sørensen)

På grundlag af ovenstående tekstprøve kan der fremhæves en række karakteristiske træk ved dialekten. Tallene i parentes henviser til tekstprøvens linietæller.

1. Lydlængde. De fleste af nabodialekterne (f.eks. østligt himmerlandsk og midtjysk) har opgivet de lange medlyde, så det f.eks. hedder *ål* = alle og *daw* = dage. Men i østligt ommersysselsk er længden bevaret i sådanne ord (svarende til tostavellesord i rigsmålet): *'ål·ti·ær*

(10), *'haj* (10), *bə'stoð* (15), *'jæn* (26) – ligesom den er det i djurslandsmålene. At medlydslængden så ikke viser sig ved bestemte medlydsforbindelser eller i svagtryk, og at den smelter sammen med en følgende tryksvag selvlyd, er en anden sag: *elst* (10), *haj* (25), *kåm å* (31). N.P. Bjerregaards uheldige notationspraksis (jf. note 1) fik os i mange år til at tro, at medlydslængden ligesom i vendsysselsk kunne være (delvis) erstattet af selvlydslængde.

2. Rigsmålsnært lyd- og bøjningssystem. Fra gammel tid har det heddet sig, at folk i Randersegnen talte mindre egnsbestemt end de øvrige jyder. Hvor overfladisk denne opfattelse end er, rummer den et gran af sandhed, nemlig at de stedlige dialekters lyd- og bøjningssystem er næsten det samme som rigsmålets.

Bortset fra de fælles nørrejske diftonger *ia*, *ya* og *ua* (svarende til rigsmålets *e*·, *ø*· og *o*·) er det rigsmålets selvlyde, man træffer i teksten ovenfor – om end lidt anderledes fordelt, og med klart mere lukket udtale af kort *o* og *å* i ord som *skolar* (16) og *ål*· (21). Hvad angår medlydene, så er Randersegnens dialekter de eneste – sammen med djurslandsmålene – hvor de gamle j-holdige n'er og l'er er forsvundet endnu tidligere end i rigsmålet³: Det hedder *-man'an* (38) og *fə'tæl*· (4),

Fastelavnsoptøget modtages. Fra Dalbyover sogn (et nabosogn til Øster Tørslev) ca. 1960.

hvor ellers jyder i almindelighed siger *manʹ* (el. *mānʹ*) og *fo¹tæljʹ*. Samtidig har man i et bælte fra Sydhimmerland og ud på Djurs bevaret “blødt d”: *hwiðʹ* (16), *pøntəð* (17) – i modsætning til de fleste andre jyske dialekters svind el. -j, -r mv. (*hwiʹj*, *pøntər* etc.) Læg endelig her til, at Randersegnens dialekter (med østligt ommersysselsk) slutter sig til de mellem- og sydjyske mål, som kun bruger *w* foran nogle selvlyde (eller i forbindelserne *hv-*, *sv-*, *tv-* mv.), men ellers *v*: *-wanʹ* (35), *hwi¹l* (42), *ves* (31). Faktisk er (ved siden af *w*) kun det “hørlige” *h* i forbindelserne *hv-* og *hj-* en iørefaldende jyskhed over for rigsmålets medlydsystem.

I henseende til bøjning har dialekten i det østlige Ommersyssel ligesom rigsmålet efterhængt kendeord og skelner mellem fælleskøn og intetkøn (hvorimod de gamle djurslandsmål havde 3 køn ligesom ømålene): *lanʹət* (i overskriften), *¹kø¹manʹən* (38). Blot bøjes tillægsord ikke med -t, selv om de lægger sig til et navneord i intetkøn: *bloʹ* (hoftestykke) (20), *røʹ* (taljestykke) (25).

3. Kraftig reduktion af tryksvage stavelser. Som det ses af tekstprøven, udtales de tryksvage forstavelser *be-* og *for-* med samme slørede ə-lyd, som kendes f.eks. fra slutlyden i rigsmålets tostavellesord (fiske, lille osv.): *bə¹stoðʹ* (15), *fə¹elʹər* (44). En lignende svækkelse ser man i endelser som -ing (*spænən* 45), tryksvage efterled (*mufəl* 34, *hwæðʹəs* 41), såkaldte enkliseforbindelser (*¹te ðʹəm* 36, *¹i ðʹən* 56) samt i tryksvage ord som *wə* (9, jfr. *¹war* 6) og *ðən* (3). I sidstnævnte tilfælde kan svækkelsen endog gå så vidt, at et indledende d- helt falder bort: *¹så wa i* (19, = de) – en udvikling, som dog først er slået radikalt igennem i egnen umiddelbart syd for Randers fjord.⁴

4. Stød i biord og forholdsord som forled. Stødforholdene i østligt ommersysselsk er stort set som i andre østjyske dialekter: Samme ordtyper som i rigsmålet har stød, bortset fra enstavelsesord på stemt + ustemt medlyd (*fålk* (30); tilsyneladende modbeviser som *prenʹs* (9) og *hjalʹp* (39) skyldes rigsmålspåvirkning). Men en helt særegen forekomst af stød finder man i forleddet af sammensætninger, når dette er et biord: *¹uðʹə¹sæ·mən* (24), *¹uʹ¹løʹst* (53). Også forholdsord kan få stød som forled, selvom teksten ikke tyder på det: *¹om¹sat* (40). Fænomenet kendes ellers kun fra Randers-Århus-egnen og fra Samsø.⁵

5. Ordforråd mm. Dialektale særgloser finder man ikke mange af i tekstprøven, formentlig på grund af emnet. ¹*Håw't₁stek* (20) og ¹*tali₁stek* (25) er vel blot spontane sammensætninger i mangel af rigsmålets *skærf*. Men hvad angår de fællesdanske gloser, viser teksten en række træk, der er karakteristiske for det mellemste østjysk: Det hedder *it* (5, = ikke), *hwæ* (16, med kort selvlyd, = hver), og med længde i stedet for stød hedder det *stoð*· (32, jf. *bə¹stoð*· 15), *bo·r* (14, = bar) – for blot at nævne de mest markante eksempler.

Noter:

- ¹ Af uforståelige grunde noterer Bjerregaard lang selvlyd i ordtyper, hvor han udtaler lang medlyd – eller ingen lydlængde overhovedet. Hans udtale kendes fra gramfonpladeoptagelser fra 1937 og 1951, hvor han læser op af “Sæd og skik” F.eks. skriver han s. 45, at han vil få¹*tæl nå·ð om, hu·ðæn dre·nen slåws i gamæl da·w*, men i hans oplæsning vil han få¹*tel 'nå·ð 'om', 'huðæn 'drenen 'slåws i 'gamæl 'daw*·. Siden synes Bjerregård at være blevet (i det mindste delvis) opmærksom på sin notationsfejl. For i forordet til den posthumt udgivne “Årets arbejde ...” gør udgiveren Peter Skautrup opmærksom på, at manuskriptet var fuldt af rettelser fra selvlyds- til medlyds-længde. Desværre har Skautrup så rettet tilbage igen, “således at enheden i de to arbejder – dvs. “Sæd og skik ...” og “Årets arbejde ...” – skulle være opretholdt” (sic!). N.Å. Nielsen genoptrykker siden et afsnit af “Sæd og skik ...” som sprogrprøve i “De jyske dialekter” (1959) uden at kommentere længdeangivelserne – skønt de strider iøjnefaldende med længdeforholdene i den efterfølgende ommersysselske tekstprøve, som N.Å. Nielsen selv har lydskrevet efter en båndoptagelse.
- ² Artikelserien startede i *Ord & Sag* 1984 med Bent Jul Nielsens “*Signalement af vendelbomålet*” og blev fortsat året efter med Anders Fisker og Viggo Sørensen: “*Dialekten i Øster Han herred*”. Andetsteds i dette årsskrift karakteriserer Torben Arboe Andersen de nordvestjyske dialekter (i Thy og på Mors). Vi hører gerne fra meddelere, som kender lidt til lydskrift, og som kunne tænke sig at fortsætte artikelserien (evt. i samarbejde med en af Jysk Ordbogs redaktører).
- ³ Sådan må man fortolke Henrich Gerners bemærkning i “*Epitome philologiæ Danicæ*” (1690) s. 31: at “de omkring ved Randers lesper ... oc baade skriver oc staver uret, ut (= f.eks.) Kanne p. (= istf.) Kande” etc. – givet som eksempel på, at dialekterne ikke altid er “ret oc zirlig Danske”.
- ⁴ I et bælte øst for Randers-Århus-vejen hedder det f.eks. ¹*te' æ* (= til dig) og ¹*si' u* (= ser du). Jf. Valdemar Bennike og Marius Kristensen: *Kort over de danske folkemål* (1898-1912) s. 94 (og kort nr. 48).
- ⁵ Jf. Ella Jensen: *Houlbjergmålet* (1944) s. 26; sa.: *Nordsamsisk* (1959) s. 34.